

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
XXI

NeŐir Heyeti – Editorial Board

Halil İNALCIK – Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY – İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER – A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XXI

İstanbul - 2001

Sahibi: ENDERUN KİTABEVİ adına İsmail ÖZDOĞAN

Yazı İşleri Sorumlusu : Nejat GÖYÜNÇ

Basıldığı Yer :Kitap Matbaacılık (212) 5014636

Cilt : Fatih Mücellit (212) 5012823 - 6128671

**Adres :ENDERUN KİTABEVİ , Büyük Reşitpaşa Cad.Yümni İş Merkezi
No: 46 Beyazıt - İstanbul (212) 5286318 Fax: (212) 5286317**

Yaşamları ve Yapıtları ile Osmanlılar Ansiklopedisi, 2c. İstanbul, 1999.

Müracaat eserleri arasında belki de en fazla kullanılan biyografik eserlerdir. Umumî ansiklopedilerin de en çok müracaat edilen kısmı büyük bir ihtimalle biyografiye ait maddeleridir. Hemen her türlü malûmat toplamadan akademik araştırmaya kadar, geçmiş ile alâkalı her çalışmada az çok biyografik kaynaklara müracaat vaz geçilemez bir mecburiyettir. Her dilin, her kültürün ve medeniyetin olduğu kadar, her beşerî faaliyet sahasının biyografik eserleri meydana getirilmiş ve getirilmektedir. Hattâ mesele günümüzde bir "bilgi" meselesi olmaktan çıkmış, bir "iş-kolu" haline de gelmiştir. Dilimize "Kim Kimdir?" adı ile girmiş olan, İngilizcesi ile "Who is Who?" yayınlarında, ücreti mukabili yer alma gibi bir yol bile açılmıştır.

Hem İslâm dünyasında, hem Osmanlı devrinde biyografi sahasında pekçok eser meydana getirilmiştir. Geçmiş kültürümüzde çeşitli sahaların meşhurlarını tesbit eden biyografik eserler, çeşitli isimler ile adlandırılmışlardır. İslâm kültüründe umumiyetle "tabakat" adı altında toplanan ve asırlara göre tertip edilen biyografik eserler ilk asırdan itibaren meydana getirilmiştir. Bunlara örnek olarak hadis uleması için tertip edilen *tabakatü'l-muhaddisîn*, müfessirler için *tabakatü'l-müfessirîn*, hekimler için *tabakatü'l-etibba* gibi eserleri gösterebiliriz. Şâirler ve veliler için hazırlanan eserlerde "tezkire" ibaresi tercih edilmiş ve pekçok "tezkire'tül evliyâ" ve "tezkiretü's-şuerâ" meydana getirilmiştir.

Bunların yanında *Devha* (Ulu ağaç), *Ravza - Riyâz*, *Hadika - Hadâik* ve *Bustân - Besâtin* (Bahçe - Bahçeler), *Sefine* (Gemi), *Şakayık* (Gelincik çiçeği) gibi isimler kullanılarak yapılmış tamlamalar ile adlandırılanları da vardır: *Devhatü'l-Vüzerâ*, *Riyâzü'l-Ulemâ*, *Bustânü'l-Ârifîn*, *Sefine-i Mevleviyye*, *Şakayık-ı Nu'mâniyye* gibi. Başka bir terim ise *Sicill* olup Osmanlı ricali için ilk başvuru kaynaklardan birisi olan M. Süreyya Bey'in *Sicill-i Osmanî*'si böyle isimlendirilmiştir.

Batı'da geçmiş asırda birçok örneğini gördüğümüz biyografik sözlükler (*Dictionary of Biographies*) günümüzde biyografik ansiklopedi haline gelmiş bulunmaktadır.

Çeşitli ihtiyaçlar ve satın alacak, faydalanacak sınıf gözönünde tutularak, daha çok ticarî gâyeler ile çala kalem hazırlanmış biyografik eserler yanında muhallem kabul edilebilecek değerli biyografik eserler günümüzde de ortaya konmaktadır.

Osmanlı devrinin ricali için hazırlanmış, her bakımdan çok değerli bir biyografik eseri Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş. millî kütüphanemize kazandırmış bulunmaktadır: *Yaşamları ve Yapıtları ile Osmanlılar Ansiklopedisi*, 2c. İstanbul, 1999.

Millî kütüphanemiz için çok değerli bir kazanç, her seviyeden öğrenmek isteyenler için vazgeçilemez, ihmal edilemez bir müracaat eseri olan bu ansiklopedinin mahiyetini değerli bir kültür adamı ve yayıncı hüviyeti ile tanıdığımız, bu eserin mimarı olan Sayın Enis Batur "*Osmanlılar İçin Yeni bir Sicil Denemesi*" başlığı altında ve bizi âdeta bir kimlik muhasebesine zorlayarak şöyle ortaya koymaktadır:

"*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, yaklaşık 700 yıl önce Anadolu'da kurulan bir beyliğin güçlü bir cihan imparatorluğuna dönüşümün-

de, sonra da ağır bir çözülme sürecinden geçerek tarih sahnesinden çekilişinde rol oynayan; siyasal, toplumsal, kültürel alanlarda öne çıkmış bireylerinin, nesnel ölçütlerle kaleme alınmış yaşamöykülerinden oluşuyor.

Enikonu tanıdığımız, adından fazlasını bilmediğimiz, adını olsun duymadığımız 2300 insan portresi. Onları tek bir kaynak kitapta buluşturmak; her birinin yaşamöyküsünü yeniden, en son verilere dayandırarak konunun uzmanına yazdırmak; ulaşabildiği oranda ikonografik materyelle maddeleri desteklemek, bir yılı aşkın bir süre onlarca araştırmacının çalıştığı projenin ana düsturu oldu.

Bir imparatorluğun doğuşu, genişlemesi ve çöküşü, yalnızca tarihlerin ve olayların izlenmesi yoluyla anlaşılabilir; bir o kadar da, bu geniş serüveni yaratan insanlara, hayatlara, yapıtlara eğilmek gerekir. Osmanlı imparatorluğunun *kimliğinin* belirlenmesinde sultanların, sadrazamların, paşaların rolü kadar şuaranın, ulemânın, sanatkârların payı olmuştur. *Osmanlılar Ansiklopedisi*, bu yaşamöyküsel sözlük, alfabetik düzen içinde onları yan yana getirip iç içe geçirirken, mayanın karmaşık yapısını da ortaya koyuyor sanıyorum.

Bu açıdan bakıldığında, her bir kahramanını, üretimi ve üstlendiği rol ile doğru orantılı biçimde akışını etkilediği bir ırmak-romana benzetilebilir *Osmanlı Ansiklopedisi*. Gün gelmiş bir beyit bir fermandan, bir cami döneminin bütün fetvalarından, bir minyatür ya da bilimsel bir risale siyaseten katli olayından daha güçlü sonuçlar doğurmuştur.

Osmanlılar Ansiklopedisi, kökenleri göz önüne alındığında, ne denli geniş bir yelpazeye dayandığı apaçık görülen bir çoğulluğu, çoğulculuğu kanıtıyor bir yanıyla: İmparatorluğun dört bir yanından, farklı kimliklerin temsilcileri tespih gibi diziliyor önümüzde. Bir yanıyla da, ama, ne denli tekilci bir boyutu var Osmanlının: Pek az kadını toplumsal düzlemde öne çıkarabilen eril bir imparatorluk.

Bir kere daha, demek ki, Memleketim(iz)den İnsan Manzaraları. Bu toplam, belki de, insan dokusunu göz önüne alarak, tarihsel geçmişimizin yeniden yorumlanması sürecini başlatabilir, farklı bir açıdan: Kimiz gerçekte *biz*, kimlerdeniz

İki bini aşkın "hüviyet" her birimizi bu soruya bir de bu gözden karşılık aramaya çağırıyor."

Sayın Batur'un ifadesinde de yer aldığı üzere bu eser, bize, kim olduğumuz cevabını aratırken, *Yayın Kurulu* imzalı *Sunuş* yazısında bunun ipuçları, bu eserin yayınlanmasındaki hedef ortaya konurken verilmektedir: "*Amaç, mirasçısı olduğumuz Osmanlı toplumunun yüzyıllar boyunca şekillendirdiği yaratıcı insan profilini ortaya çıkarma ve bunu yaparken de uzman kalemlerin bilgisine başvurmaktır.*"

Yayın Kurulu'nun bu ifadesi, bir başka zaviyeden bu eserin iki ana unsurunun ne olduğunu veciz bir şekilde ortaya koymaktadır: Ansiklopedide madde olarak yer alan isimlerin "yaratıcı insan profili" hüviyetini haiz olmaları, maddelerin de "uzman kalemlerin bilgisi" mahsulü olmaları. Ansiklopediyi kullananlar herhalde bu iki unsurun başarılı bir şekilde ortaya konduğunu müşahede etmişlerdir.

Madde seçiminde tutulan yolu gene bir iktibasla ifade edelim:

“..... devletin çatısını meydan getiren yönetici zümre.... yani padişahlar, sadrazamlar ve şeyhülislamlar.... bunun yanı sıra.... gölgeleri toplum hayatında hiç silinmemiş saray görevlileri, kadınefendiler, eyalet valileri, yeniçeri ağaları vb. kişilikler..... Müslümanların yanı sıra azınlık cemaatlerinin de önde gelen kişileri.... Bu zümreleri temsil eden ve Osmanlı kimliğine katkıda bulunan dinî liderler, siyasetçiler..... nüfuzlu kimseler.... Osmanlı hizmetine girmiş ya da Osmanlı ile yakın ilişkide bulunmuş birkaç yabancı.... Osmanlı toplumunun manevi bir kültür coğrafyasına sahip bulunması, (dolayısı ile) bu coğrafyanın koordinatlarını belirleyen mutasavvıflar.... ilmiye sınıfı.... doğa bilimleri alanında Osmanlı dünyasının önde gelen kişilikleri... şairler, hattatlar, bestekârlar, meddahlar, nakkaşlar, mimarlar.... (ve hattâ meczub, tulumbacı ve kabadayılardan) toplum hafızasında canlı iz bırakanlar.

Bu satırlarla ifade edilen kişiler; kanaatimizce de hakikaten bir toplum için yaratıcı insan profilini teşkil eden kişilerdir. Bu değerli eserin yazar kadrosunu teşkil eden 120 civarındaki isimden şahsen ve imza olarak tanıdıklarımız, bilgisine itimat edilen ve saygı duyulan isimlerdir; tanımadıklarımız, ilk defa burada imzası ile karşılaştıklarımız için diyeceğimiz, eski bir tâbirle “kıs aleyhâ” olup onlara da saygı ve itimat olacaktır.

Bir iki örnekle bu kanaatimizi izah ile ortaya koyalım:

Osmanlı padişahlarında Necdet Sakaoğlu imzasını görüyoruz. Diğer yayınları yanında, kanaatimizce klâsik olmağa cidden lâayk “*Bu Mülkün Sultanları*” gibi bir eserin sahibinin bu bahisteki yazdıklarına sadece güvenilir ve saygı duyulur. Bilhassa son devir ricali hakkında “fûlân ibni fûlân”ları “fulanname”si ile hal’ ve halleden, dikkat ve ısrarlı takibi ile “*Bir Köy Risâlesi*”den “*Birgivi Risâlesi*”ne ulaşan bir titizlik sahibi Ali Birinci ancak takdir edilir. Mete Tunçay gibi akademik dürüstlüğe örnek gösterilebilecek bir imzanın yazdıkları ciddiye alınmak durumundadır. Bu tür değerlendirmeleri şahsen tanıdığımız diğer imzalar için de tekrar edebiliriz.

Bu arada takdire bir başka noktaya işareti faydalı buluyoruz: Azınlık cemaatlerine ait şahsiyetlerin kendi cemaatlerine mensup araştırmacılar tarafından yazılması, bunun yapılması sırasında başka türlü ulaşılması pek mümkün olmayan kaynaklara ulaşılabilmesi – meselâ Kevork Pamukçyan’ın notlarından istifade – bu kaynağın kıymetini arttıran unsurlardandır.

Bu arada dikkatimizi çeken bir başka hususa da gene takdir ile işaret edelim: Değerli kütüphaneci Havva Koç imzası ile bu ansiklopedide madde olarak yer alan “kütüphane kurucuları”. Bildiğimiz kadarı ile ilk defa, kütüphane kurmanın, başlı başına, başka vasıflar olmadan da bir ansiklopedide madde olarak yer verilmek için kâfi vasıf olduğunu müşahade etmek cidden memnuniyeti mucibdir. Sayın Havva Koç’tan bu çalışmayı bir “kütüphane kurucuları” biyografik kitabı haline getirmesi beklenir.

Esere büyük değer katan bir diğer husus ise hemen her madde ile beraber temel bibliyografyanın verilmiş olmasıdır. İlgili şahsiyetler hakkında bilgisi olanların tedkik ile, madde yazarlarının hazırlıklarındaki ciddiyeti ve Sayın Batur’un ifadesinde yer alan “*en son*

verilere" ulaşmış olduklarını kolayca müşahade edeceklerini, şahsî tecrübemize binaen rahatça ifade edebiliriz.

Bir diğer takdir konusu ise *ikonografik*, "görsel" malzemeler ile alâkalıdır. Bunlar, hakikaten dikkatle seçilmiş ve çok dengeli bir şekilde kullanılmıştır. Renk kullanılmasında aşırılığa kaçılmamış icap ettiği zaman – meselâ *İlmiye Salnamesi*'nden alınan örneklerde olduğu gibi – zemin rengi kullanılarak el yazısının net bir şekilde görülmesi sağlanmıştır.

Milyonlarca kilometre kareye yayılmış, onlarca etnik unsurdan meydan gelmiş ve altıyüz küsur yıllık bir ömrü olan bir "devlet-i aliyye"nin rical ansiklopedisi olan bu eserde, 2300 kadar şahsiyete yer verilebilmiştir. Bu bakımdan hiç şüphesiz herkes, her aradığı kişiyi bu ansiklopedide bulamayacaktır. Bu bir eksiklik değildir. Son şuarâ tezkirelerinden biri olan Mehmed Nail Tuman'ın "*Tuhfe-i Nâil*"sinin bir nüshasında yer alan şâirlerin adedi 6288 olduğu gözönüne alınırsa Osmanlılar için hazırlanacak biyografilerin hacmi tasavvur edilebilir.

Ancak, burada, bu değerli eser için bir eksiklik değilse bile, istifadenin azamileştirilmesi bakımından mutlaka lâzım olan bir ek cild, bir indeks cildi ihtiyacına işaret etmeyi zarurî görüyoruz. Bu eserden bu hali ile istifade sadece madde olarak geçen şahıs isimleri ile mümkün olmaktadır. Maddeler içinde geçen diğer şahıs isimleri, eser isimleri, müessese isimleri gibi bir araştırmacıyı istediği bilgiye birçok yoldan ulaştıran çeşitli unsurlara göre hazırlanmış bir indeks, şimdiye kadar hazırlanmış benzerlerine cidden fâik olan bir eser için kanaatimizce mutlak lâzımdır. İmkân nisbetinde geniş bir yelpazede hazırlanacak bir indeks cildi, bu iki cildlik ansiklopedinin, ansiklopedik kullanılma, ondan en geniş şekilde istifade imkânını artıracaktır. Bu teklifimizin, nâşirlerce gözardı edilmeden ele alınacağı umudunu taşıyoruz.

Osmanlılar Ansiklopedisi'ni, kanaatimizce tam bir ansiklopedi yapacak bu indeks cild, bizim şahsen ihtiyaç duyarak ortaya koyduğumuz bir teklif değil, bugünün ansiklopedi anlayışının bir icabıdır. *American Britannica* gibi umumi ansiklopedilerin bugün artık indeksler ile neşredildikleri malumdur.

Muayyen mevzulara hasredilmiş –tematik- ansiklopediler için indeksler bir lâzım, bir ihtiyaç olmanın ötesinde bir zaruret haline gelmiş bulunmaktadır. Bunun dikkat çekici bir nümunesini *Leiden İslâm Ansiklopedisi*'nin yeni edisyonunda görüyoruz. Bu neşirde, eserin tamamlanması beklenmeden indeks neşrine de başlanmıştır.

İşaret ettiğimiz bu bizce çok ehemmiyetli meselenin dikkate alınacağını umarak bahse mevzu *indeks* cildinin çok geniş bir yelpazede hazırlanmasının luzumuna bir daha işaret edelim. Her zaman gördüğümüz şahıs isimleri, eser isimleri, coğrafi isimler yanında bu indekste müessese isimleri üzerinde dikkatle ve ehemmiyetle durulmalıdır. Bunlar sadece özel isim olarak geçenler değil, bunların yanında maddî hâli ile olduğu kadar mânâ olarak da müessese mefhumu içinde mutalaa edilebilecek olanlar da indekslenmelidir. Bunlara ilâve olarak da ansiklopedide madde olarak yer alan şahsiyetlerin vasıfları gözönüne alınarak bir kısım da açılmalıdır. Yukarıda işaret ettiğimiz "kütüphane kurucuları" buna iyi bir misâl olabilir. Bu yapıldığında, bu ansiklopedi pekçok sahanın tezkireleri hüviyetini de kazanacaktır.

Bir başka ilâve ise bir kronolojik cedvelinin yapılmasıdır. Ölüm tarihlerine göre hazırlanacak bir kronoloji cedveli, muayyen bir zaman devresi için bahse mevzu insan profilinin nelerden ibaret olduğunun çok kolayca bulunmasını sağlayacak bir unsur olacaktır. Bu şekilde muayyen bir devri inceleyecekleri yeni ufuklar açılacaktır.

Bu işaret edilen unsurlardan meydana gelecek üçüncü cild bu neşrin ortaya konmasındaki maksadlara ulaşılmasında vazgeçilmez unsurlardır, kanaatindeyiz.

Bu noktada tarihimizin tedkiki, taallümü ve ta'limi ile alâkalı olarak bir ihtiyaca işaret etmek isteriz: *Osmanlı Devri Ricali* için bir enformasyon merkezi, bir data-bankın tesisi ve çalıştırılması. Çeşitli zümrelere ait tesbit ve tedvin edilmiş pekçok eser, bir kısmı halâ yazma olmak üzere mevcuttur. Bu eserlerde ismi tesbit edilenler yanında, isimleri muhtelif evrakda perakende olarak zabtedilmiş binlerle Osmanlı vardır ki bunların mühim bir kısmı birçok sahadaki tedkikatta vuzuhu sağlayacaktır. Osmanlı olanlar yanında, herhangi bir şekilde Osmanlıya mütedahil olan bir kısım ecnebilerin bilinmesinin de tedkikatta faydalı olacağı izah istemez. Ayrıca mevcut siciller umumiyet ile *Âsitane, Türk ve İslâm* ekseninde yer almış şahsiyetlerdir. Ulemâ ve kısmen de şuarâ haricinde taşra şahsiyetleri, Osmanlı'yı teşkil eden bilhassa gay-i islâm milletlerin şahsiyetleri geçmişte meydana getirilen eserlerde umumiyetle yer almamışlar, buna mukabil bunlar için bilhassa lisan ve husul bakımından umumun kolayca istifade edemeyeceği eserler meydana getirilmiştir. Her hal ü kârda bütün bunların müşterek hüviyetleri olan *Osmanlı* hüviyeti altında toplanabileceği bir biyografik merkeze ihtiyaç vardır. Mehmed Süreyya Bey merhumun sa'y ü gayreti misâl alınarak, günümüzün teknolojisi, insan gücü ve koordineli çalışma usulleri içinde bunu meydana getirmek pek güç değildir, kanaatindeyiz. Bu merkezin bürokratik bir zihniyetle değil, ancak akademik bir zihniyetle ortaya çıkabileceğini açıkça ifade ederek ciddî bir neşriyat müessesesi olarak tanıdığımız Yapı Kredi Kültür, Sanat ve Yayıncılık'ın *Osmanlılar Ansiklopedisi*'nin, bu kanaatimizin haklılığına delil olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlılar Ansiklopedisi, millî kütüphanemiz için, başta tespit edilen kriterler içinde değerli ve her zaman kullanılabilir, hattâ kullanılması ihmal edilemeyecek bir kazanç olmuştur. Her şekilde emeği bulunanları kutlamak bir vecibedir.

Hidayet NUHOĞLU

Kate Fleet, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State. The Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge University Press, 1999, X+204 s.

Cambridge Üniversitesi Newham Koleji'ne bağlı Skilliter Osmanlı Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü görevini yürüten Dr. Kate Fleet'in, Osmanlı Devletinin İlk Zamanlarında Avrupa ve İslam Ticareti, Ceneviz ve Türkiye Tüccarları başlığını taşıyan eseri; XIV. Yüzyıl başlarından İstanbul'un fethine kadar olan zaman dilimi içinde Akdeniz kent devletleri, özellikle Cenova ile Batı Anadolu beylikleri ve Osmanlı Devleti arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri işlemektedir. Bu konu öteden beri tarihçilerin ilgisini çekmekten geri kalmamıştır.